

Prírodné a nadprirodzené dotyky a presahy v poézii M. Haľamovej

Mária Birošiková, Filozofická fakulta PU, majabiro16@gmail.com

Kľúčové slová: lyrika, príroda, farebná metafora, denníkovosť tvorby, balada, antropomorfizácia

Schlüsselwörter: Lyrik, Natur, farbige Metapher, Form des Tagebuchs, Ballade, Antropomorphisation

Jedným z typických textov Maše Haľamovej, vhodným na ilustratívnu charakteristiku poetky, je *Balada o veľkom žiali*. Pomocou zložených, explicitných metafor sa stváňa denníkovo intímna téma lásky, ktorú lyrický subjekt prežíva počas autorkinej obľúbenej tatranskej zimy. Lúboštný cit je zobrazený ako boľavý a zradný, „horúce city v mrazivej zime“.

V tejto básni dochádza k presahu k náboženskej tematike. Nejde však o pravý duchovný text, ale o vnímanie náboženstva ako kultúrneho javu, ktorý dlhodobo tvorí neoddeliteľnú súčasť spoločenského povedomia slovenského obyvateľstva. K spomínanému nábožensko-kultúrnemu presahu dochádza v poslednej strofe „Ťažkým žiaľom oči moje / vyhlodané, / oblak sivý, / mätko polož / v božie dlane.“ Orgány zraku sú tu navyše v dôsledku sklamaní v citovej oblasti zbavené schopnosti vidieť, čím strácajú možnosť plniť svoju základnú funkciu. Na ozdravenie vzniknutého hendikepu je potrebná vyššia moc v synekdochickej podobe obrazu božích dlaní, ktorá zvyrazňuje silu utrpenia. Samotné pomenovanie dlaní v sebe nesie pozitívnu konotáciu ako symbol ochrany, pokoja, istoty, dotyku, pričom prívlastok posúva substantívum, na ktoré sa viaže na maximálnu možnú mieru.

V tejto básni je, podobne ako v mnohých iných básnických textoch Haľamovej, dôležité farebné spektrum prejavujúce sa prevažne prostredníctvom chromatických metafor. Prvé dve strofy patria bielej farbe: biela priepasť, biele stromy v snežnom rade; ktorá naznačuje nevinnosť a krásu lúboštného citu. Ďalšie dve pokračujú v znamení čiernej, tmavej farby: husté lesy blízko mračien, tmavý les, štyri noci; tá „dofarbujú“ druhú tvár lásky, kedy dochádza k hnevu, smútku, k negatívnym emóciám. Ako mnohé autorkine básne aj táto nesie v sebe zmierlivý záver, čo dokazuje aj využitie sivej farby, prechodnej medzi bielou a čiernou: dvakrát je použitý obraz sivého oblaku. Haľamová nachádza spôsob akým možno vyriešiť negatívnu situáciu, ale ako naznačuje sivá farba, je to zatiaľ len riešenie.

Smutné témy, aj v tejto básni, autorka často naznačuje už v názve, najčastejšie žánrovou charakteristikou balady: *Balada o utopenom hercovi* (venovaná pamiatke Svetozára Hurbana Vajanského), *Balada* (zobrazuje rozporuplný pocit zaľúbenej ženy, ktorá stráca dievčenskú slobodu), *Balada o klamných ružiach* (venovaná sestre Anne, ktorá zomrela na tuberkulózu), *Balada o hre slnka a vetra* (opisujúca nešťastné, oklamené zaľúbené dievča). Poetka však nevyužíva klasickú ľudovú formu, ani jej umeleckú podobu z obdobia romantizmu, naopak modernizuje žáner a s určitosťou zachováva len lyricko-epický charakter. Dôraz na typický bezvýchodiskový tragický záver a mravný rozmer sa v jej podaní oslabuje. Maša Haľamová s týmito atribútmi pracuje voľne, vo väčšej či menšej miere ich využíva v uvedených textoch a vytvára tak vlastný odtieň balady ako žánru, ktorý sa v jej podaní takmer stráca. Dôkazom je i variovanie formy v jednotlivých textoch. *Balada o veľkom žiali* a báseň *Balada* sú napísané viazaným veršom, pričom pri vytváraní ostatných balád využila autorka voľný verš, ktorý je pre jej tvorbu príznačnejší.

Biela priepasť prehlboká
medzi skalou,
každá láska
vtne do oka
päšťou malou?

Priepasť býva obyčajne opisovaná ako tmavé, nepríjemné miesto strachu a tajomna. Autorka však aj napriek „očakávanému“ prívlastku prehlboká zjemňuje celkový obraz pomocou chromaticko-metaforického prvku biela – vkladá svetlo.

Verbum vtáť vystihuje utrpenie lyrického subjektu „napadnutého láskou“. Päšť predstavuje úder, agresívny, možno nečakaný, no aj ten sa autorka snaží zjemniť prostredníctvom postponovaného adjektíva malá. Zjemňuje teda situáciu seba a prírody, samotnej priepasti. Pripodobňuje sa k nej, sama sa cíti postavená na okraj, zradená a sklamaná.

Rým *prehlboká – vtne do oka* je echom a zároveň je technicky lepším a prepracovanejším ako ďalší rým *skalou – malou*, ktorý je rovnakodruhový.

Biele stromy, veľké, vážne
v snežnom rade,
či to končia
všetky vášne
v krutej zrade?

Opätovné anaforické využitie adjektíva *biela* kontrastuje s pochmúrnou situáciou, v ktorej sa subjekt ocitá. Taktiež dochádza k zvukovým zhodám na konci veršov na rovnakých miestach ako v predchádzajúcej strofe, čím sa naznačuje opakovanie identickej schémy. Biela farba a sneh umocňujú chlad a odcudzenie, ktoré lyrický subjekt pociťuje. Pýta sa chladne pôsobiacich stromov na ochladnutie citov.

Husté lesy kosodrevia
blízko mračien,
za divokým
vaším žitím
dušou lačniem!

V tejto strofe sa rýmová pozícia objavuje len spojením nerovnakodruhových slov: *mračien – lačniem*. Ďalej sa rozvíja motív vysokých stromov blízko mračien a prikladá sa ďalší atribút *husté*, čím sa zvyšuje neprehľadnosť oproti pôvodne prezentovaným radom a usporiadanosť sa tak mení na divoký život. Zároveň bielu farbu strieda tmavá, príroda sa prispôbuje pochmúrnej nálade subjektu. Prostredníctvom slov *každá* a *všetky* sa autorka snaží absolutizovať vlastnú udalosť na komplex podobných situácií.

Smelé víchry, nehrajte sa
s tmavým lesom,
čakám vás ja
štyri noci
nad útesom.

Aj tu je možné nájsť len jediný, gramatický, substantívny rým: *lesom – nad útesom*. Prehľbuje sa motív tmavej (temnej) farby prostredníctvom tmavého lesa, motívu noci a útesu, umocňujúci negatívne pocity. Subjekt v ťažkej chvíli volá vietor, čo vyznieva ako prosba o súcit prírody.

Hej, čakám vás, pošlite mi
oblak sivý,
čo by sa naň
oči moje zavesili.

Vietor nadobúda postavenie priateľa, ktorý má pomôcť. Navyše nie je volaná jednoduchá príroda, ale odvážny živel, ktorý sa nebojí v tmavom lese, dokonca sa s ním pohráva. Antropomorfizovaný vietor sa stáva hrdinom. Námet útesu predznamená aj ocitnutie sa na samotnom okraji, keď je už pomoc nevyhnutná, na čo poukazuje už sloveso končiť v prvej strofe.

Samotné využitie číslovky štyri umožňuje chápať jednu strofu ako jednu noc, pričom sa každú kladie jedna otázka. A keďže strof je šesť, implicitne vyjadrený biblický motív naznačuje, že posledný deň – nedeľa, ktorá symbolizuje pokoj, harmóniu, je ešte neprítomná, no už nie je ďaleko. Subjekt síce nachádza pomoc a útechu v prírode, ale k celkovému „vyliečeniu“ ešte nedošlo.

V prvom verši zaznieva naliehanie (apel), prosba a živosť hovoreného jazyka. Prvý a jedinýkrát sa narúša vonkajšia forma básne, v ktorej sú jednotlivé verše usporiadané do päťveršových strof (8-slabičný, 4-slabičný, 4-slabičný, 4-slabičný, 4-slabičný), v tomto prípade sa posledné dva verše spoja do jedného, čo zabraňuje samostatnému chápaniu slova zavesiť, ale spája ho s očami, čím nadobúda pozitívnejšiu konotáciu.

Sivá farba predstavuje rovnováhu medzi bielou a čiernou farbou. A samotný oblak môže znamenať snahu vzdialiť sa, získať nadhľad, dostať sa do blízkosti neba, teda bližšie k rovnováhe, nie však k splynutiu s Bohom, len na pomedzie medzi zemou, kde je bolesť, a nebom ako sídlom večnej radosti. Nemožno však zabudnúť, že oblak je časť prírody, a teda ona prináša úľavu, nie Boh.

Navyše vzniká rým medzi druhým a štvrtým veršom, čo zachováva formálny príznak zvukového spojenia druhého a posledného verša v každej strofe básne.

Ťažkým žiaľom oči moje
vyhlodané,
oblak sivý,
mäkko polož
v božie dlane.

Opakovaním slovného spojenia čakám vás sa vyjadruje dĺžka „zotrývania na istom mieste“ (KSSJ 4, 2003, 92) a netrepezlivosť, ktorá z nej vystáva. Verbalizovaním veľkosti smútku prostredníctvom atribútu *ťažký* sa citu prisudzuje trojrozmerná forma. Synekdochou *pars pro toto* sa zasiahnutie smútkom prenáša na oči, ktoré sú však natoľko poškodené, že ich autorka pomenúva ako vyhlodané, čiže defektné. Verbum navyše v sebe nesie samotný príznak bolesti, pretože hľadanie sa nepovažuje za jemnú prácu, ale je pri nej potrebná určitá dávka sily, ktorá má deformovať. Príslovka *mäkko* len dokrešľuje už naznačovanú skutočnosť poškodenia očí vo funkcii pacienta, o ktorého je nutné starať sa s istou jemnosťou.

Dochádza taktiež k opakovaniu slovných spojení oči moje a *oblak sivý* (oba razy tvoria samostatné verše), čím sa zvýrazňuje prepojenie lyrického subjektu a prírody. Aj tu je rým medzi *vyhlodané* a *božie dlane*.

Už spomínané jednotlivé slová, ktoré vstupovali do rýmov v druhom a poslednom verši vytvárajú pomyselnú osnovu básne a vyjadrujú jej najdôležitejšie prostriedky. *Skala* ako symbol prírody, s ktorou subjekt vedie rozhovor. Slovo *malá* zase vyjadruje autorkinu snahu zjemňovať atribúty vo vzniknutej situácii. Substantívum *rad* sa v tejto polohe mení radu, o ktorú žiada autorka v prvých dvoch strofách, keď prírode kladie otázky. *Zrada* prezrádza hlavnú zápletku básne a príčinu jej vzniku. *Mračná*, po ktorých subjekt *lačnie*, prezrádzajú vyriešenie situácie, teda spôsob, akým chce subjekt prekonať súdoby stav. *Les* a *útes* zase hovoria o dôležitej prítomnosti prírody a o hranici, na ktorej sa subjekt ocitol a v ktorej viac nemôže fungovať. Spomína sa farba oblaku ako sivá, teda zmierlivá a odkazuje na mračná, ktoré sú sivé a na ktoré sa subjekt chce zavesiť, aby ho zničeného, utrápeného preniesli do božích dlaní, teda na miesto zmierenia, harmónie.

Ako už bolo naznačované, prvé dve strofy sa formálne i sémanticky líšia od ostatných, okrem už spomínaných rýmových pozícií, obsahujú zvukové spojenie medzi prvým a štvrtým veršom. Navyše obe sú formulované ako otázky, čiže tápanie subjektu, ktoré sa v tretej strofe mení na odhodlanosť niečo zmeniť formálne vyjadrené zvolaním. Posledné tri strofy sú v oznamovacom spôsobe, čo naznačuje isté premýšľanie, ochladenie citov a racionálne hľadanie východiska.

Spomínaný prírodný motív nemôže mať u Maši Haľamovej inú podobu ako vysokohorskú. Haľamová sa prihovára nespútanej prírode: „Biele stromy, veľké, vážne / v snežnom rade,“; „Husté lesy kosodrevia / blízko mračien, / za divokým / vašim žitím / dušou lačniem!“ Nelahká situácia subjektu živel antropomorfizuje. Vzniká tak kontrast medzi ním a prírodou, ktorý vytvára nepomer síl. Personifikované hory sú plné moci, môžu vytvárať búrky a vedľa nich stojí krehký utrápený lyrický subjekt, ktorý prosí o pomoc: „Ťažkým žiaľom oči moje / vyhlodané, / oblak sivý, / mätko polož / v božie dlane.“

Báseň, ako bolo vyššie uvedené, sa končí zmierlivo, je v nej snaha o pokoj, umiernenie, o zahojenie rán. Takúto silu majú dlane, ktorým sa týmto spôsobom dostáva uznania. V Haľamovej tvorbe je dlaň symbol dotyku, objatia, pokoja, ktorý prechádza aj do iných básnických textov.

Celá báseň je prihováraním sa prírode, oslovovaním a následným kladením otázok a prosieb, ktoré by osvetlili či upokojili lyrický subjekt vyčerpaný bolesťou z *krutej zrady*.

Druhá báseň, ktorá poslúži k vytvoreniu celistvejšieho pohľadu na prírodné a duchovné obrazy Haľamovej tvorby, pochádza z rovnomennej zbierky *Červený mak*. Explicitne v sebe nesie základné motívy príznačné pre celý súbor textov. Sú nimi voľný verš, autenticnosť dokazujúca denníkovosť tvorby, ktorú dotvára život vo vysokohorskom prostredí a povolanie partnera – lekár. S týmto zamestnaním je spojené každodenné stretávanie sa s utrpením, ktoré „postavu“ ovplyvňuje až natoľko, že ho lyrický subjekt žiada, aby si „srdce hlboko schoval pred utrpením a na tvár vsadil masku“. Tieto fakty vystihujú aj manžela Maše Haľamovej - Jána Pullmana, ktorý ošetroval pacientov trpiacich problémami s dýchacími cestami v tatranskom sanatóriu (LIC).

Takmer celou básňou prechádza už v názve avizovaná červená farba (chromatická metafora), ktorá symbolizuje kolor teplého leta, slnka, vlčieho maku, krvi, lásky a srdca. Podfarbuje tak najdôležitejšie aspekty básne a zároveň aj celej zbierky, ktorými sú tatranská príroda, láska a utrpenie.

Pod Tatrami
kvitne len málo
kvetov teplého leta.

Hneď v prvom verši sú prítomné Tatry, čo symbolicky vystihuje ich relevanciu v zbierke a komplexne v tvorbe Maše Haľamovej. Predstavujú základné prírodné prostredie,

ktoré autorka variuje do podoby rozličných obrazov (sily, smútku, krutosti, beznádeje, krásy, priateľstva,...). Konkrétne v tejto strofe vyznieva príroda veľmi nehostinne, čo dokazuje adverbium *málo* viažuce sa na substantívum *kvety*, ktoré spoločne vytvárajú negatívnu konotáciu. Na prvý pohľad kontrastne s týmto tvrdením pôsobí prítomnosť paronomázie *kvitnú kvety* a jednoduchá, termická, naturomorfná metafora *kvety teplého leta*, ktoré sú však sémanticky znegované a podčiarkujú prvotné nepriaznivé postavenie prírody.

Ked' slnce vyčarí
zo skalnej zeme kvet,
je to milosť.

Nehostinnosť prírody a slovenského vysokohorského prostredia sa tematizuje aj v ďalšej strofe prostredníctvom adjektíva *skalná*, ktoré pridáva sémantiku tvrdosti, neoblomnosti a nepoddajnosti, čo do istej miery vylučuje prítomnosť krehkej krásy v podobe kvetu. Aj preto autorka pomenúva vykvitnutie kvetiny, prostredníctvom zloženej antropomorfizovanej metafory, ako magický úkon slnka, ktorému prisudzuje, hádam až, pohanské personifikačné vlastnosti. Z čoho vyplýva, že kvitnúca rastlina vyvíjajúca sa za daných podmienok je ojedinelou, vzácnou, nevšednou udalosťou, čo dokazuje i pomenovanie samotného úkazu ako milosť. A keďže v tejto zbierke sú ešte vyjadrené svoje i spoločenské náboženské cítenie, možno spájať toto pomenovanie s božskou osobou, navzdory tomu však nemožno vylúčiť ani prepojenie so svetskou lexikou či s chápaním slova ako oslovenia vrchnosti. Napriek rozdielnosti pohľadov, všetky tri možnosti korešpondujú s komplexnou sémantikou strofy a podčiarkujú jej význam.

Pod mojím oblokom
rozkvitol rudý mak.
Symbol a hosť.

V nasledujúcich veršoch sa objavuje u Haľamovej zriedkavý námet domova, ktorý autorka synekdochicky vkladá do substantíva *okno*, umocneného privlastňovacím zámenom *môj*. Sporadickosť využívania tohto motívu spočíva v túlavom živote autorky, kedy si kvôli krátkosti zotrúvania na jednom mieste, nestihla k žiadnemu konkrétnemu priestoru vytvoriť citový vzťah. (Smrť matky ju prinútila odísť zo Slovenska, kde sa vrátila až po návrate otca z cudziny.) Zmena vo vnímaní domova nastala až príchodom do Tatier, následným uzavretím manželstva s miestnym lekárom Jánom Pullmanom a spolunažívaním na brehu Štrpského plesa vo vile Maríne. (LIC)

V tretej strofe konečne nadobúda červená farba podobu, už v názve avizovaného, *červeného maku*, ktorý sa stal symbolom tvorby Maše Haľamovej, čo samotný lyrický subjekt predznamenáva v deviatom verši, keď kvetinu pomenúva slovami „symbol a hosť“. Označenie poľnej rastliny ako návštevy len potvrdzuje spomínanú výnimočnosť, ktorú mu lyrický subjekt pripisuje.

Autorka si zvolila práve tento typ kvetu nie len kvôli prostrediu, pre ktoré je príznačný, či spomínanej chromatickosti, ale hlavne pre jeho krátku životnosť po odtrhnutí, symbolizujúcu mnohokrát obmedzenosť času, ktorý ešte ostával pacientom liečiacim sa v sanatóriu dr. Szontagha, v ktorom pracoval a ošetroval vážne chorých, trpiacich tuberkulózou Ján Pullman. (Rusnáková, 2001, 11-12)

Snád' vykvitol z krvi,
snád' z lásky.
Nikomu nedám ho skmásať.

Samotný kvet predstavuje niečo tajomné, čosi, čoho pôvod nie je zrejmý, ani lyrický subjekt si nie je vedomí presného dôvodu jeho „vzniku“. Napriek tomu však háda, či sa skôr snaží odhadnúť, čo je jeho základom - lúboštný cit, ktorý prišiel posilniť vzťah, alebo utrpenie označované ako *krv*, s ktorým sa lekár musí vysporiadať každý deň. Napriek možným, závažným funkciám predstavuje červený mak v svojej podstate čosi krehké, pretože autorka pociťuje potrebu chrániť ho. Navzdory mnohým odkazom a priblíženiam stále nie je zrejmé, čo presne tento poľný kvet zastupuje.

Červený mak dokazuje jednoduchosť osobnosti autorky a jej spojenie s prírodou, ktorá je zrejmá i z básnického textu *Dar*, kde si Haľamová na vyšívanie a následné vkladanie pocitov vyberá tiež lúčne kvety, dokonca i samotný červený mak. Z čoho vyplýva, že táto kvetina sa objavuje v oboch úvodných básňach prvých dvoch básnických zbierok.

Podvečer milému
musím ho ukázať.
Poviem mu:

Časové vymedzenie *podvečer* implicitne vyjadruje pracovný deň, psychické a fyzické vyčerpanie lekára vracajúceho sa zo služby. Lyrický subjekt si preto sám sebe kladie za povinnosť „potešiť manžela hosťom“, dokonca si nacvičuje, čo presne mu povie. Takáto príprava vyjadruje istý nepokoj, vzrušenie, neistotu, ktoré subjekt prežíva kvôli spomínanej relevancii kvetu.

Tu je červený mak,
čo do rána zvädne,
a ty si lekár.

Srdce si musíš hlboko schovať
pred utrpením
a na tvár vsadiť masku.

Hľad' dnes mojimi očami,
pohraj sa s makom červeným
a prijmi moju lásku.

V druhej časti básne sa objavuje pomyselná priama reč, graficky nezvýraznená, ktorá potvrdzuje už dejom naznačené lyricko-epické ladenie básne, v ktorej podobne ako v *Balade* vystupujú dve postavy. Rozdiel však spočíva „v aktuálnej neprítomnosti mužského protagonistu počas odvíjania deja“ v tomto texte. *Milý* a *ja* z *Balady* sa menia na *lekára* a jeho manželku, čo zodpovedá autorkinmu statusu v čase vzniku básne. (LIC) Je teda možné zachytiť vývoj vzťahu a zmenu postoja lyrického subjektu, ktorý v *Balade* vyjadruje strach z nepoznaného, z ešte nezažitého citu, kde možno chápať milú ako „prekážku“ vo vzťahu, pričom v tejto básni vystupuje už v pozícii silnejšej, ochrankyne partnera, ktorému pomáha odosobniť sa od každodennej práce spojenej aj s ľudskou pominuteľnosťou.

Až tu sa explicitne vyjadruje povolanie „druhej postavy“ – *lekár*. Subjekt sa snaží opisované udalosti a pocity zhrnúť a vyjadriť ich v podobe predania poľného kvetu. Vysvetľuje nutnosť odosobnenia sa od trápenia, ktoré každý deň vidí v práci, v podobe zloženej metafory ukrytého srdca hlboko pod povrchom, aby sa k nemu nič nedostalo. Navrhuje riešenie - *masku*, ktorá bude oddeľovať jeho súkromný a pracovný život. Dokonca

vkladá sloveso *pohrať sa*, ktoré v sebe nesie ľahkosť, detskosť, hravosť a zábavu – opak psychicky i fyzicky náročnej práce.

V závere tejto snahy sa autorka a lyrický subjekt v jednej osobe dobrovoľne, na rozdiel od spomínaného konfliktu v básni *Balada*, vzdáva a ponúka partnerovi oči, teda nie len spôsob svojho videnia a vnímania, ktorý nie je natoľko poznačený chorobami a problémami pacientov, ale aj lásku, ktorú k nemu cíti. Chce mu pomôcť, aby si oddýchol a na oplátku žiada, aby ju miloval.

Literatúra

HAĽAMOVÁ, M. 2001. *Tatranské listy*, Poprad: Podtatranská knižnica, 2001, 132 s. 80-88692-12-1

<http://www.litcentrum.sk/39887> 6.3.2012

KAČALA, J. – PISARČIKOVÁ, M. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*, 4. vyd. Bratislava: VEDA, 2003, 985. s. 80-224-0750-X

Zusammenfassung

Die Studie *Natürliche und übernatürliche Berührungen und Überstände in der Poesie von M. Haľamová* strebt sich nach der Annäherung der formalen und semantischen Seite der Dichtung von Mária Haľamová. Diese Annäherung erfolgt sich durch Interpretation von emblematischen dichterischen Texten *Balada o veľkom žiali* und *Červený mak*, in denen man alle charakteristische Züge ihrer Dichtung finden kann. Nicht nur die Natur der Tatra, sondern auch die Religion, Farben, Poesie als Tagebuch, Ballade, Handflächen und Liebesgefühl bilden Verbindung von Schmerz und Schönheit, die in die klare geknüpfte oder freie Lyrik einmündet.